

**ფშავ-ხევსურეთი (ისტორიული ფხოვი)
საქართველოს სახელმწიფოებრივ სისტემაში**

**Pshav-Khevsureti (Historical Pkhovi) with in
the State System of Georgia**

როლანდ თოფჩიშვილი

თსუ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი
საქართველო, თბილისი

Roland Topchishvili

TSU Ivane Javakhishvili Institute
of History and Ethnology
Georgia, Tbilisi

აბსტრაქტი

საქართველოში ფეოდალური ურთიერთობები ადრე შუა საუკუნეებში ჩამოყალიბდა, მაგრამ ფეოდალიზმამდელი სოციალური ურთიერთობები მთამ (განსაკუთრებით ფშავ-ხევსურეთმა – ისტორიულმა ფხოვმა) ხანგრძლივად შემოინახა. აქ ქრისტიანობაც ძნელად იკვლევდა გზას. ხელისუფლებას ქრისტიანობის გასავრცელებლად ფშავ-ხევსურეთში იარაღის გამოყენებაც უხდებოდა. მთიელებს უჭირდათ ბარის სოციალურ-რელიგიურ ინსტიტუტებთან შეგუება. თამარის ეპოქაში ფხოველების დასაშოშმინებლად ხელისუფლებას სამი თვე დასჭირდა. ამ დროიდან მოხდა ფხოვის ფშავად და ხევსურეთად განცალკევება. ფშავი სამეფო კარს დაემორჩილა და ცენტრალურ სალოცავებად „ლაშარის ჯვარი“ და „თამარის ხატი“ გაიჩინა. ხევსურების ძირითადი ფუნქცია ქართულ სახელმწიფოში სამეფოს საზღვრების დაცვა და მეფის დამახილზე მეომრების გაგზავნა იყო. ხელისუფლებისა და ფშავ-ხევსურების ურთიერთობას მოურავი აწესრიგებდა, რომელიც ჩვეულებრივ, თავადური გვარის წარმომადგენელი იყო ხოლმე. ფშაველები კი უფრო მეტად სამეურნეო თვალსაზრისით იყვნენ სახელმწიფოსთან დაკავშირებული (საძოვრები, ჯვარ-ხატების კუთვნილი ვენახები...). ფშავ-ხევსურეთის როლი მნიშვნელოვანი იყო იმ თვალსაზრისითაც, რომ ისინი ახდენდნენ ბარში დარღვეული დემოგრაფიული ვითარების გაწონასწორებას, რადგან ბარსა და მთისწინეთში გაწყვეტილი მოსახლეობის ადგილს მათი ნამატი მოსახლეობა იკავებდა. სახელმწიფოსთან ფშავ-ხევსურების მჭიდრო

ურთიერთობის დამადასტურებელი იყო ის ეთნოგრაფიული ფაქტი, რომ საქართველოს მეფე და ბაგრატიონთა საგვარეულო მათ ცენტრალური სალოცავების მოძმეებად მიაჩნდათ. ფშაველებისა და ხევსურების რწმენით, ბაგრატიონებს შეეძლოთ მათ ჯვარ-ხატებთან საუბარი. შეიძლება ერთი სიტყვით ვთქვათ, რომ ისტორიული ფხოვი (შემდეგდროინდელი ფშავი და ხევსურეთი) საქართველოს სახელმწიფოებრივ სისტემაში ავტონომიურად ფუნქციონირებდა. ფშავსა და ხევსურეთში განსხვავებული სოციალური და რელიგიური ვითარება იყო, რის მიზეზიც იყო ბარისა და მთისწინეთისაგან განსხვავებული გეოგრაფიული გარემო; მთაში მეურნეობის განვითარებას ხელს უშლიდა მიწის სიმცირე და სიმწირე. ამ ფაქტორის გამო იყო, რომ მთის თავისუფალ ტერიტორიულ თემებს (ჩვენს შემთხვევაში ფშავსა და ხევსურეთს) და მათ მკვიდრებს საქართველოს სახელმწიფოს გარეშე არსებობა ფაქტობრივად არ შეეძლოთ.

საკვანძო სიტყვები: ფხოვი, ფშავ-ხევსურეთი, ლაშარის ჯვარი, გუდანის ჯვარი, მთიელთა მიგრაცია.

ABSTRACT

Feudal relations took shape in Georgia in the early Middle Ages, but pre-feudal social relations were preserved for a long time in the mountains, particularly in Pshav-Khevsureti – historical Pkhovi. Here, too, Christianity made its way only with difficulty. The authorities were even compelled to resort to arms in order to spread Christianity in Pshav-Khevsureti. The mountain-dwellers found it difficult to accommodate themselves to the social and religious institutions of the lowlands. In the era of Tamar, it took the authorities three months to pacify the Pkhovians. It was from this time that the separation of Pkhovi into Pshavi and Khevsureti took place. Pshavi submitted to the royal court and established as its central shrines the „Lashari Cross“ and the „Icon of Tamar“. The principal function of the Khevsurs within the Georgian state was to guard the kingdom's borders and to send warriors at the king's summons. Relations between the authorities and the Pshav-Khevsurs were regulated by a mouravi (governor), who was as a rule a representative of a noble family. The Pshavs, for their part, were connected to the state more in an economic respect (pastures, vineyards belonging to the crosses and icons...).

The role of Pshav-Khevsureti was significant also in that they served to balance out the demographic situation disrupted in the lowlands, since their surplus population came to occupy the place of the population lost in the lowlands and foothills. Confirmation of the close relationship between the Pshav-Khevsurs and the state is found in the ethnographic fact that the king of Georgia and the Bagrationi dynasty were regarded by them as kin to their central shrines. According to the belief of the Pshavs and Khevsurs, the Bagrationis were able to converse with their crosses and icons. It may be said, in a word, that historical Pkhovi (the later Pshavi and Khevsureti) functioned autonomously within the state system of Georgia. Pshavi and Khevsureti differed from one another in social and religious circumstances, a difference caused

by the geographical environment, distinct as it was from that of the lowlands and foothills; the development of husbandry in the mountains was hindered by the scarcity and poverty of land. It was owing to this factor that the free territorial communities of the mountains (in our case, Pshavi and Khevsureti) and their inhabitants were, in practical terms, unable to exist apart from the Georgian state.

Keywords: Pkhovi, Pshav-Khevsureti, the Lashari Cross, the Gudani Cross, migration of the mountain-dwellers.

მსჯელობა

ქართველთა განსახლების არეალი და შემდეგ ამ არეალში წარმოქმნილი სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი ერთეულები და შემდეგ საქართველოს სახელმწიფო რთული და არაერგვაროვანი რელიეფის, ლანდშაფტის მომცველი იყო. ამ მრავალფეროვანმა გეოგრაფიულმა ფაქტორმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართველთა ტრადიციული (ყოფითი) კულტურის ჩამოყალიბებაში საქართველოს პოლიტიკურ, სოციალურ, ეკონომიკურ და ეთნიკურ ისტორიაში. ქართველთა გადარჩენის საქმეში გეოგრაფიულმა ფაქტორმა ერთ-ერთი მთავარი როლიც შეასრულა.

განსხვავებული რელიეფის გამო მოხდა არა ერთი და ორი, არამედ მრავალი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული (ისტორიულ-გეოგრაფიული) მხარის ჩამოყალიბება. ერთმანეთის მეზობლად მდებარე ბარის, მთისწინეთის (ზეგნის) და მთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიც კი მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდნენ რელიეფით, მდინარეთა ხეობებით, მცენარეული საფარით, კლიმატით, ბუნებრივია, სამეურნეო ყოფით, მატერიალური კულტურით, სოციალური ურთიერთობებით, რწმენა-წარმოდგენებით, რიტუალებით. გეოგრაფიულმა ფაქტორმა განაპირობა ენობრივ-დიალექტური მრავალფეროვნებაც.

მეცნიერთა განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევდა და იწვევს მთიანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები, სადაც არა ერთი და ორი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე წარმოიქმნა, არამედ – რამდენიმე. აღმოსავლეთ საქართველოდან ასეთ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს შორის შეიძლება დავასახელოთ: ფხოვი, რომელიც დროთა განმავლობაში ორ მხრედ – ფშავად და ხევსურეთად – გაიყო, თუშეთი, მთიულეთი (რომელიც წარმოიქმნა თავის დროზე არსებული ორი მხარის – ხადისა და ცხავატის – გაერთიანებით), გუდამაყარი, წანარეთი (მის ადგილზეც სამი მხარე – ხევი, მნა და თრუსო – გაჩნდა), ხანდო, ჭართალი და დვალეთი. დვალეთი ცენტრალურ კავკასიაში, კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის ჩრდილოეთით, არსებობდა.

როგორც აღინიშნა, ფშავი და ხევსურეთი ისტორიული ფხოვის ნაწილებია. თავის მხრივ, ფშავი ორად იყოფა: უკანაფშავად (ორწყლიდან კავკასიონის მთავარ ქედამდე) და წინაფშავად (სოფელ გუდრუხიდან ორწყლამდე). უკანაფშავი არის ფშაველთა თავდაპირველი საცხოვრისი. XVI საუკუნეში ფშაველთა უკანაფშავიდან წინაფშავში მიგრაციის შედეგად წარმოიქმნა წინაფშავი და თავდაპირველი ფშავი უკანაფშავად იქნა სახელდებული. ფშავში, უფრო სწორად უკანაფშავში, იყო თავმოყრილი თერთმეტი ტერიტორიული თემი, რომლებიც მკაცრად იყო თავმოყრილი

ცენტრალური სალოცავების – ლაშარის ჯვრისა და თამარის ხატის გარშემო. ქართული საისტორიო ტრადიციით, „აქ ფშავსა შინა არს ეკლესია მეფის ლაშასაგან აღშენებული...“

საქართველოში ფეოდალური ურთიერთობები ადრე შუა საუკუნეებში ჩამოყალიბდა, მაგრამ წინაკლასობრივი (ფეოდალიზმამდელი) სოციალური ურთიერთობები მთამ (განსაკუთრებით ფშავ-ხევსურეთმა – ისტორიულმა ფხოვმა) ხანგრძლივად შემოინახა. აქ ქრისტიანობაც ძნელად იკვლევდა გზას. ხელისუფლებას ქრისტიანობის გასავრცელებლად ფშავ-ხევსურეთში იარაღის გამოყენებაც უხდებოდა. მთიელებს უჭირდათ ბარის სოციალურ-რელიგიურ ინსტიტუტებთან შეგუება. თამარის ეპოქაში ფხოველების დასაშოშმინებლად ხელისუფლებას სამი თვე დასჭირდა: „მათ უკუე ჟამთა იწყეს მთეულთ განდგომად, კაცთა ფხოველთა და დიდოთა. ...ფხოველნი ჯუარისა მსახურნი არიან და ქრისტიანობას იჩემებენ. ...მოუწოდა მეფემან ათაბაგსა და ყოველთა მთეულთა: დვალთა, ცხრაზმელთა (ქნის ხეობის მთიელები – რ. თ.), მოხვეთა, ხადელთა, ცხავატელთა, ჭართალთა, ერწოთიანელთა, მისცა ივანე ათაბაგსა და წარავლინა მათ ზედა ...მოსწყვიდეს ურიცხვ კაცი დიდოი და ფხოვი, და დაყვნეს სამნი თვენი: ივნისი, ივლისი და აგვსტოსი. მაშინ შეიწრებულთა ათაბაგისათა მოსცეს მზევლები და აღუთქვეს მსახურებად ხარაჯა, და პირი სიმტკიცისა აღუთქვეს“ (ქვ 1959: 111). ამ დროიდან მოხდა ფხოვის ფშავად და ხევსურეთად განცალკევება. ფხოვის ფშავის ნაწილი სამეფო კარს ყოველმხრივ დაემორჩილა და ამის ნიშნად ცენტრალურ სალოცავებად „ლაშარის ჯვარი“ და „თამარის ხატი“ გაიჩინა.

ხევსურების ძირითადი ფუნქცია ქართულ სახელმწიფოში სამეფოს საზღვრების დაცვა და მეფის დამახილზე მეომრების გაგზავნა იყო. ხელისუფლებისა და ფშავ-ხევსურების ურთიერთობას სამეფო კარის მიერ დანიშნული მოურავი აწესრიგებდა, რომელიც, ჩვეულებრივ, თავადური გვარის წარმომადგენელი იყო ხოლმე. ფშაველები კი უფრო მეტად სამეურნეო თვალსაზრისით იყვნენ სახელმწიფოსთან დაკავშირებული (საძოვრები, ჯვარ-ხატების კუთვნილი ვენახები...). ფშავ-ხევსურეთის როლი მნიშვნელოვანი იყო იმ თვალსაზრისითაც, რომ ისინი ახდენდნენ ბარში დარღვეული დემოგრაფიული ვითარების გაწონასწორებას, რადგან ბარსა და მთისწინეთში გაწყვეტილი მოსახლეობის ადგილს მათი ნამატი მოსახლეობა იკავებდა. სახელმწიფოსთან ფშავ-ხევსურების მჭიდრო ურთიერთობის დამადასტურებელი იყო ის ეთნოგრაფიული ფაქტი, რომ საქართველოს მეფე და ბაგრატიონთა საგვარეულო მათ ცენტრალური სალოცავების მოძმეებად მიაჩნდათ. ფშაველებისა და ხევსურების რწმენით, ბაგრატიონებს შეეძლოთ მათ ჯვარ-ხატებთან საუბარი. ეთნოლოგ ალექსი ოჩიაურს ასეთი გადმოცემა აქვს ჩაწერილი: „ხევსურებს მეფე ირაკლიც ისე მიაჩნდა, როგორც ღვთაება და ეძახდნენ გუდანის ჯვრის მოძმეს. იგიც ამოდიოდა ხევსურეთში, ხევსურთ გუდანის ჯვარში მოუყრიდა თავს და თვითონ ბელელში შევიდოდა. იქიდან ისმოდა ხმამაღალი ლაპარაკი. ხევსურთა რწმენით, გუდანის ჯვარს ირაკლი პირადად ელაპარაკებოდა: ჩვენ ვერ ვხედავთ გუდანის ჯვარს, რადგანაც საფარველი აქვსო. ხოლო ირაკლი, როგორც მოძმე და თვითონაც წმინდა კაცი, როგორც ღვთაება, თვალით ხედავს და ერთად ბაასობენო. გამოდიოდა ირაკლი ბელლიდან

და ხევსურებს გუდანის ჯვრის სურვილს გამოუცხადებდა. ირაკლი უფრო ასეთ შემთხვევაში ამოდიოდა, როცა ომი უნდა ყოფილიყო და ირაკლის სურდა ხევსურთა გაყვანა ომში. ხევსურნი ერთხმად დაემორჩილებოდნენ გუდანის ჯვარისა და ირაკლი მეფის სურვილს და ხშირად ომიდან გამარჯვებულნი ბრუნდებოდნენო“.

ფშავლებმა და ხევსურებმა, თუმცა ერთად, დიდი როლი ითამაშეს 1659 წლის ბახტრიონის ბრძოლაში, რითაც, ფაქტობრივად, კახეთი ეთნიკურ გადაგვარებას გადაარჩინეს. კახეთში უცხო ძალების გაბატონებით ხელი ეშლებოდა ტრადიციული სამეურნეო დარგის – მთაბარული (გადარეკვითი) მეცხოველეობის შემდგომ განვითარებას. ვახუშტი ბაგრატიონი წერდა: „არამედ ამას წინათა კახთა მეფეთა არღარა მორჩილებდნენ ფშავ-ხევსურნი და თუშნი და ამან ლევან დაიპყრა არა ძალითა, არამედ აღუთქვა, რათა ცხოვარნი მათნი უვნოდ მზოვარ იყვნენ კახეთს, და მისცა შეწირულობა ლაშას ჯუარსა თიანეთსა შინა და მიერთგან მოსცემდნენ ლაშკარსა და ბეგარსა“ (ვახუშტი 1973: 573). ერთი სიტყვით რომ ვთქვათ, „იგინი გამოიზრდებიან კახეთით“ (იქვე: 554).

ფშავისა და ბარის (სახელმწიფოს) ურთიერთობისათვის იმის აღნიშვნაც ნიშანდობლივია, რომ ფშაველებისათვის, მათი ჯვარ-ხატ-სალოცავებისათვის ქართველ მეფეებს ბარში ნაბოძები ჰქონდათ მამულები, სადაც მოწეული ღვინო მთაში მიჰქონდათ და იქ რელიგიურ დღესასწაულებზე სვამდნენ (ბარდაველიძე 1974). ვენახები ბარში ფშავლებს ქართველ მეფეთაგან ჰქონდათ ბოძებული. ეს ფაქტი პირდაპირ მიუთითებს იმაზე, რომ მთა ბარსა და ცენტრალურ ხელისუფლებას არასდროს მოწყვეტილი არ იყო. ფშაველთა გარკვეულ ნაწილს პირუტყვი გამოსაკვებად თიანეთის, თელავის, თბილისისა და დუშეთის მაზრების სახაზინო ტყეებში მიჰყავდათ (მაკალათია 1985: 51). შირაქში ცხვართან ერთად მსხვილფეხიც მიჰყავდათ.

ფშავლების ბართან ურთიერთობა მხოლოდ ბარში ცხვარ-ძროხის საზამთრო საძოვრებზე მოვებით არ ამოიწურებოდა. ფშავლებს გარდა იმისა, რომ ბარში სახატო ვენახები ჰქონდათ, ისინი აქ ხშირად ჩადიოდნენ და ხვეწდნენ ხის ჯამებს, აკეთებდნენ ხონჩებს, ტაბაკებს, ვარცლებს, რომლებსაც, რა თქმა უნდა, ყიდდნენ.

ფშაველები და ხევსურები ცნობილი იყვნენ ხის ჭურჭლის დამზადებით. ისინი ხის ჭურჭლით ამარაგებდნენ ქართლსა და კახეთს. ნახევრე ჭურჭელს არა მხოლოდ ყიდდნენ ქართლსა და კახეთში, არამედ ცვლიდნენ პურსა და სხვა საჭირო საგნებზე. ამ მხრივ მწყემსები დროს არ კარგავდნენ და საქონლის მოვების დროს კოვზების, ციცხვების, ქაფქირების, კონჩხოების, პატარ-პატარა სასმისების გაკეთებასთან ერთად, შოლტის ტარების გათლასა და დამუშავებასაც მისდევდნენ.

ფშავი და ხევსურეთი უშუალოდ ექვემდებარებოდა სამეფო ხელისუფლებას, რომლებსაც რომელიმე ფეოდალის ტვირთი არ ედოთ. მათი ვალდებულება მხოლოდ სამხედრო ბეგარა და სამეფო კარზე მცველთა გამოყვანა იყო. ანდა რა უნდა გადაეხადათ ფეოდალებისათვის, როდესაც მხარე უაღრესად მცირემიწიანი იყო და ადგილზე მოწეული მარცვლეული თავად არ ჰყოფნიდათ, თუ მეცხოველეობის პროდუქტებზე ბარში არ გადაცვლიდნენ.

გვიან შუა საუკუნეებში დაშლილ-დაქუცმაცებულ საქართველოში არაგვის ერისთავებს გაუჩნდათ სურვილი ფშავ-ხევსურეთის დამორჩილებისა, მაგრამ ერისთავების მცდელობა ამაო გამოდგა. მთიელთა შემართებითმა ბრძოლამ არაგვის ერისთავთა წადილს ცივი წყალი გადაასხა.

საქართველოს სამეფო კარს გვიან შუა საუკუნეებში ფშავლებსა და ხევსურებთან ურთიერთობის ისეთი ფორმა ჰქონდა გამოძებნილი, რომელიც მთურ ტრადიციებს ეყრდნობოდა. ცნობილია, რომ ქართველ მთიელებში მაღალ დონეზე იდგა ძმადნაფიცობის ინსტიტუტი.

ქართველი ხელისუფალნი ბრძოლებში დამსახურებისათვის უხვად ასაჩუქრებდნენ მთიელთა სალოცავებს ბარის სამოვრებით, უძრავი ქონებითა და ვენახ-მარნებით. ბაგრატიონები თავიანთ თავს აცხადებდნენ მთიელთა სალოცავების, მაგალითად, ფშავის ცენტრალური სალოცავის – ლაშარის ჯვრის, ხევსურთა ძლიერი სალოცავის – გუდანის ჯვრისა და სხვათა მოძმეებად (ბარდაველიძე 1974: 79-89). უფრო მეტიც, მთაში ამოსული მეფეები თავიანთ მოძმე ჯვარ-ხატებს ესაუბრებოდნენ და შემდეგ სალოცავის სურვილს, დანაბარებს ხალხს გადასცემდნენ. ასე უსაუბრია ხევსურეთში მეფე ერეკლეს გუდანის ჯვართან (ბარდაველიძე 1982: 14-15). მთიელებთან ურთიერთობის ეს ფორმა, როგორც ჩანს, ერთნაირად მისაღები იყო როგორც სამეფო ხელისუფლებისათვის, ისე თვითმმართველობით მცხოვრები მთიელთა თემებისათვის. მეფის ხელისუფლებას მოძმეობის ინსტიტუტის საშუალებით ისინი ჩართული ჰყავდა სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში. უფრო მეტიც, 1747 წლის ერთი საბუთით ერეკლე მეორე ფშავში წარგზავნილ თავის მოხელეზე თავდასხმისათვის, დამნაშავეს ასამართლებს არა ოფიციალური ფეოდალური კანონით, არამედ მთური, ხალხური, ჩვეულებითი სამართლით: „ეს განაჩენის წიგნი დაგვიდვია ჩვენ, მეფე ერეკლეს; – ასე რომ, გრიგოლ სალთხუცესი გავგზავნეთ ფშავს. ჩვენის მოძმის (იგულისხმება ლაშარის ჯვარი – ავტ.) კარზე იყო და ფშაველთ სტუმარი იყო. წამოსვლაში იმასთან გოდერძი იყო ასათაშვილი, დემეტრე ვედრაული, პაპა კუსრა ნაცვალი. გზაზე გოგოლაური ჩეშჯდომოდა, თოფი რომ უნდა დაეკრა, სასხები მოსტყდომოდა, ვეღარ ექნა რა. რადგან რომ მთის კაცსში სასტუმრო დადებული არის თექვსმეტი ხარი, ეს ჯერ რომ იყო თავადიშვილი იყო, მერმე ჩემი გაგზავნილი და მოძმის კარიდამ წამოსული იყო. ახლა ჩვენ გაგვიპყვია: სასტუმროც ის არის, ჩვენიც ჯარიმაც შიგ არის, – თოთხმეტჯერ თექვსმეტი ხარი უნდა მოსცეს და, თუ ის კაცი ჩვენ ჩავიგდევით, იმის კიდემ ჩვენ ვიცით. ამ სალთხუცეს და ამ კაცს სამართალს ჩვენ უზამთ და თუ სიტყვა ქონდეს ...ჩვენ მოგვახსენოს იმ გოგოლაურმა (დოკუმენტები 1940: 417).

1850 წლის საბუთი: „ესე წიგნი მოგართვი თქვენ, ფშავისა და ხევსურეთის და თიანეთის მოურავს ჩოლოყაშვილს ბატონს სალთხუცეს გრიგოლს; – ასე რომე, მე ჭინჭარაულმა იოსებ, ასათაშვილმა გიორგიმ, დავითმა, პეტრემ, გაბრიელ, მამიაურმა შალვამა, ჯოლაურმა ლაგაზამა, თამარიძემა ხევსურმა გაიდაურმა ჩვენის გვარისამ მთისამ და ბარისამ დემეტრე ასათაშვილი თავის დღით მომკვდარიყო; მტრის ენით იმის სიკვდილს მოწამლით თქვენ გედავებოდით, მეფე ერეკლე ქართლითა და კახეთით და ორსავე საერისთოთი თუშეთს ამოხმანდა, სრულ ფშაველნი და ხევსურნი იქ იყვნენ; ვილაპარაკეთ და იმის სიკვდილზე სიმტყუვნე ვერა

ვიპოვეთ რა. ამაში გავშეველდით, ასე რომე, თქვენთან სამსახურის მეტი საქმე არა გვექონდეს რა არას ჩემს გვარსა და ნათესავსა. ამისი დამსწრე და გამრიგელაშარის ჯვრის დეკანოზი ჩოხელაშვილი ნადირა, ბედრაული პაპა, გოგოჭური მამისიმედი, გოგოლაური გამიხარდი, ჯუთუ დავითისაშვილი, როსტევან წითელაური, კურდღელა მათურელი, თორღა ჭოჩოელი, კურდღელა გოდერძაული, ქავთარ თიანელი, მოსე განჯილაშვილი, ქამხაძე აბრამა, ივანეურის შვილი გახუტელი. ამათ გაგვისამართლებია, რომე თქვენთან საქმე და სადავებელი აღარა ქონდესთ რა“ (დოკუმენტები 1940: 424).

ფშავში დიდად ეთაყვანებოდნენ „თამარ მეფეს“, სადაც მის სახელზე სალოცავიც არსებობდა. ფშავი, ხევსურეთთან ერთად, ის მხარე იყო, სადაც ხევსურები ასე მოიხსენიებს: „დიდო თამარო, დედოფალო, საქართველოს დამრიგებელო, შენ მიეც წყალობა“. ფშავის ძირითადი, საერთო სალოცავი კი თამარის შვილის - მეფე ლაშა-გიორგის სახელს ატარებდა, რაც მაჩვენებელია მთის ამ პატარა ეთნოგრაფიული რეგიონის ბართან, ცენტრალურ ხელისუფლებასთან სიახლოვისა და კავშირისა.

ისევე როგორც ფშავი, ხევსურეთიც წყაროებში XV საუკუნიდან ჩნდება. ამავე დროს, წყაროებსა და საბუთებში (აგრეთვე დღევანდელ სასუბრო ენაშიც) ხშირად ხევსურეთი ფშავთან ერთად, ხოლო ხევსურები ფშავლებთან ერთად მოიხსენიებიან: ფშავ-ხევსურეთი, ფშაველ-ხევსურნი. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან უფრო ადრე ფშავი და ხევსურეთი ერთი ეთნოგრაფიული რეგიონი იყო, რომელიც ფხოვის სახელს ატარებდა: „... აწ უწოდებენ ფშავ-ხევსურს, რომელთა პირველ ეწოდათ ფხოელნი“ (ვახუშტი 1973: 125-126).

ფშავსა და ხევსურეთში მოსახლეობის რაოდენობა ლიმიტირებული იყო. ფშავლები და ხევსურები (საერთოდ, მთიელები), დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთან ერთად, აღმოსავლეთ საქართველოს ნამატი მოსახლეობით ამარაგებდნენ და მნიშვნელოვანი როლი ჰქონდათ ქართველი ერის გადარჩენის საქმეში.

ფშაველ-ხევსურები ყოველთვის სამეფო ხელისუფლებას ემორჩილებოდნენ. მათი ერთადერთი ვალდებულება ხელისუფლების წინაშე მხოლოდ სამხედრო ბეგარა იყო. გვიან შუა საუკუნეებში არაგვის ერისთავებმაც დასცადეს ფშავ-ხევსურეთის დამორჩილება, მაგრამ ამაოდ... ფშავ-ხევსურეთი საქართველოს სახელმწიფო სტრუქტურაში ავტონომიურად ფუნქციონირებდა (ალ. ყამარელი, გ. მელიქიშვილი). ფშავლები და ხევსურები არც ოფიციალურ ფეოდალურ სამართალს ცნობდნენ და ყველა სადავო საკითხი აქ ჩვეულებითი სამართლით განისჯებოდა. მ. კანდელაკი აღნიშნავდა: „გვაროვნულ-ტერიტორიულ საწყისთა მუდმივ ხანგრძლივ ჭიდილსა თუ შეთავსებაში, მათს ერთობაში ინარჩუნებდა ხევსურეთის ტრადიციული საზოგადოება ე. წ. ავტონომიურობას ერთიანი სახელმწიფოებრიობის ფარგლებში, როგორც მისი ორგანული ნაწილი საუკუნეთა მანძილზე, როგორც ვაჟა-ფშაველა აღნიშნავდა, „ხევსური ხევსურად დარჩა“ (კანდელაკი 1990: 135).

საუკუნეების მგანმავლობაში ფშავლები და ხევსურები არა მხოლოდ საქართველოს ჩრდილოეთი საზღვრების დამცველნი იყვნენ, არამედ მუდმივად მონაწილეობდნენ გარეშე მტერთან ბრძოლაში.

ფშავ-ხევსურებს და მათ ჯვარ-ხატებს მიწის ნაკვეთები ქართველ მეფეთაგან ნაბოძები ჰქონდათ ბარში. მიწის სიმცირე და სიმწირე ვერ უზრუნველყოფდა მოსახლეობას მარცვლეულით მთელი წლის განმავლობაში. ამიტომ მათ სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები ბართან ჰქონდათ და კარაქს, ერბოსა და ყველს ბარში ცვლიდნენ მარცვლეულზე. ხევსურები ღვედების შესანიშნავი მკეთებლებიც იყვნენ, რასაც ბარში ყიდდნენ. ვაჟა-ფშაველა წერდა: „გროვ-გროვად, მხარზე ცელეზგადებულები მიდიოდნენ კახეთში სათიბად; ცოცხებითაც კი ვაჭრობდნენ. კალოობას არყის ხის ცოცხები ბარში პურზე გასაცვლელად მიჰქონდათ“. ცოცხებით მოვაჭრეთ 40-60 კაცსა ჰნახავთ ერთად. ხევსურის ნახვა იმ დროს საცინელია: ჯორს იმდენი ცოცხები ჰკოდიან, რომ ყურის წვერების მეტი აღარაფერი უჩანს. ...ხევსურები განთქმული არიან კახეთში, როგორც ჯამბარის მწვანელები...“ (ვაჟა-ფშაველა 1964: 46).

ფშავსა და ხევსურეთში სარწმუნოება სინკრეტული ხასიათისა იყო, რომელშიც უხვად იყო შერწყმული ქრისტიანობამდელი და ქრისტიანული ელემენტები. აქ არ იყო არც ერთი ქრისტიანული ტაძარი, თუმცა ყველა თავს ქრისტიანად მიიჩნევდა. ორივე ეს მხარე ხარჭაშნელის ეპარქიაში შედიოდა (ხარჭაშნელი თვალისაღწევი იჯდა). ქრისტიანობის გავრცელება ფხოვში, საერთოდ მთიანეთში, საქართველოს სახელმწიფოს ინტერესებში შედიოდა. ყველა მთიელი გარკვეულ წინააღმდეგობას სწევდა. საყოველთაოდ ცნობილია ლეონტი მროველის სიტყვები: „და წარვიდა ნინო და ეპისკოპოსი იოანე, და მათ თანა წარატანა მეფემან ერისთავი ერთი. მივიდეს და დადგეს წოხენს, და მოუწოდეს მთეულთა, პირუტყულთა სახეთა მათ კაცთა, ჭართალებთა, ფხოელთა, წილკანელთა და გუდამაყრთა. და უქადაგეს მათ სჯული ქრისტიანეთა ჭეშმარიტი, მიმყვანებელი სცხოვრებად საუკუნოდ. ხოლო ამათ არა ინებეს ნათლისღება. მაშინ ერისთავმან მეფისამან მცირედ წარმართა მახვლი მათ ზედა, და ძლევიტ შემუსრნა კერპნი მათნი“ (ქც 1955: 125). „ხოლო ფხოელთა დაუტევეს ქუეყანა მათი და გარდავიდეს თუშეთს... რომელნიმე უკანასკნელ მოაქცივნა აზიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსმან და რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართობასავე შინა დღეს-აქამომდე“ (იქვე: 126). ლეონტი იმასაც გვამცნობს, რომ „და დაჯდა მეფედ ძე მისი ბაქარ, და იყო მორწმუნე, ვითარცა მამა მისი. და ამან მოაქცივნა უმრავლესნი კავკასიანნი, რომელნი ვერ მოექცივნეს მამა მისსა“ (იქვე: 130).

დასკვნა

შეიძლება ერთი სიტყვით ვთქვათ, რომ ისტორიული ფხოვი (შემდეგდროინდელი ფშავი და ხევსურეთი) საქართველოს სახელმწიფო-ებრივ სისტემაში ავტონომიურად ფუნქციონირებდა. ფშავსა და ხევსურეთში განსხვავებული სოციალური და რელიგიური ვითარება იყო, რის მიზეზსაც წარმოადგენდა ბარისა და მთისწინეთისაგან განსხვავებული გეოგრაფიული გარემო; მთაში მეურნეობის განვითარებას ხელს უშლიდა მიწის სიმცირე და სიმწირე. ამ ფაქტორის გამო იყო, რომ მთის თავისუფალ ტერიტორიულ თემებს (ჩვენს შემთხვევაში ფშავსა და ხევსურეთს) და მათ მკვიდრებს საქართველოს სახელმწიფოს გარეშე არსებობა ფაქტობრივად არ შეეძლოთ.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

- ბარდაველიძე 1974 – ვ. ბარდაველიძე. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები, ტომი I, ფშავი. თბილისი, 1974.
- ბარდაველიძე 1982 – ვ. ბარდაველიძე. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები, ტომი II, ხევსურეთი. თბილისი, 1982.
- დოკუმენტები 1940 – დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ტომი I. თბილისი, 1940.
- ვაჟა-ფშაველა 1964 – ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული, ტომი IX. თბილისი, 1964.
- ვახუშტი 1973 – ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თბილისი, 1973.
- კანდელაკი 1990 – მ. კანდელაკი. ხევსურეთის ტრადიციული ყოფის ზოგიერთი სოციალური ასპექტი. ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული შტუდიები. თბილისი, 1990.
- მაკალათია 1985 – მ. მაკალათია. მესაქონლეობა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (თუშ-ფშავ-ხევსურეთი). თბილისი, 1985.
- ქც 1955 – ქართლის ცხოვრება, ტომი I. თბილისი, 1955.

References and Sources

- Bardavelidze 1974 – V. Bardavelidze. Traditional Social-Cultic Monuments of the Mountainous Region of Eastern Georgia, Vol. I, Pshavi. Tbilisi, 1974.
- Bardavelidze 1982 – V. Bardavelidze. Traditional Social-Cultic Monuments of the Mountainous Region of Eastern Georgia, Vol. II, Khevsureti. Tbilisi, 1982.
- Documents 1940 – Documents from the Social History of Georgia, Vol. I. Tbilisi, 1940.
- Kandelaki 1990 – M. Kandelaki. „Certain Social Aspects of the Traditional Way of Life of Khevsureti“. In Georgian-Caucasian Ethnographic Studies. Tbilisi, 1990.
- KTs 1955 – Kartlis Tskhovreba (The Life of Kartli), Vol. I, Tbilisi, 1955.
- Makalatia 1985 – M. Makalatia. Animal Husbandry in the Mountainous Region of Eastern Georgia (Tusheti-Pshavi-Khevsureti). Tbilisi, 1985.
- Vakhushti 1973 – Vakhushti Bagrationi. Description of the Kingdom of Georgia. Tbilisi, 1973.
- Vazha-Pshavela 1964 – Vazha-Pshavela, Complete Collected Works, Vol. IX. Tbilisi, 1964.